

FRANCESC DE BORJA SEGONS LA SOCIETAT BARCELONINA COETÀNIA

EULÀLIA DURAN

Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

Institut Internacional d'Estudis Borgians

La imatge de Francesc de Borja que ens ha pervingut és fonamentalment hagiogràfica. Això es deu que, en bona part, la documentació de què disposem, que és molta, deriva, directament o indirecta, de les biografies encarregades per la Companyia de Jesús, dels processos de la seva beatificació i de la seva canonització —que daten del segle XVII— i de la correspondència, que és la documentació menys manipulada. Els processos, encara poc estudiats, ofereixen el seu interès, si s'interpreten amb certa cautela: en primer lloc, el qüestionari a què se sotmetia els testimonis posa de manifest la seva intencionalitat i els principals punts ideològics, espirituals, morals, socials del protagonista; en segon lloc, les declaracions dels testimonis, que, tot i que no són directes, perquè rarament havien conegut el futur beat o sant, aporten algunes informacions ambientals significatives. Des de l'inici del segle XVII s'incoaren diversos processos celebrats coetàniament, entre el 1610 i el 1617, a Saragossa, València, Barcelona, Gandia, Madrid. Francesc de Borja fou beatificat el 23 de novembre de 1624 i canonitzat el 12 d'abril de 1671.¹ Jo em limitaré al procés de beatificació de Francesc de Borja dut a terme a Barcelona el 1611, que se centra en el període en què va ser lloctinent general de Catalunya i Comtats (1539-1543), és a dir, del Francesc de Borja polític. L'interès d'aquest procés radica en la intervenció de personalitats ben conegudes en el món cultural del moment, eclesiàstics, la majoria jesuïtes, funcionaris reials, mercaders, poetes, historiadors. I, també, perquè pot servir per a establir una cronologia de l'evolució de la imatge del príncep ideal cristià del Renaixement al sant del Barroc. A Barcelona existeixen dues còpies manuscrites autenticades, una a l'Arxiu Diocesà² i l'altra a la BUB,³ que és la

1. AHN, Archivo de la Nobleza de Toledo, fons Osuna. Hi ha còpia tant dels processos de beatificació com dels de canonització a BNE, Fons de canonisation, H.875-876, 6 vols.; ASV, Congregazione dei Riti, núms. 2443-2446; APGCG, Franciscus Borgia, núms. 36-71.
2. Josep SANABRE, *El Archivo Diocesano*, Barcelona, 1947, p. 75: XLIV, «Proceso de beatificaciones y canonizaciones. San Francisco de Borja. Información sobre algunos actos referentes a su actuación como virrey de Cataluña (1611). Un legajo».
3. *Copia authentica processus facti Bar[cinone] anno 1611 per Illum. et Rum. Dominum Barcinonens[em] episcopum auctoritate et jussu Illmi. et Rmi. Nuncii Hispaniar[um] super vita et moribus admodum Rdi. Patris Francisci de Borja Tertii Praepositi Generalis Societatis Jesu, de tempore quo fuit Prorex seu Locum[enens] et Capitaneus Generalis Cataloniae ab anno 1539 usq[ue] ad annum 1543.*

que he utilitzat. Però abans d'entrar en l'anàlisi del procés en qüestió, recordem breument qui era el nou lloctinent general i com era la societat barcelonina que ell trobà els anys quaranta.

«Don Francisco», com li deien col·loquialment, s'adeia al prototipus de cortesà renaixentista: va néixer al palau dels ducs de Gandia el 1510, era noble, de sang reial per doble via, encara que il·legítima, format a la cort episcopal de Saragossa, a Tordesillas a la cort de Joana la Boja i a la cort imperial de Carles V. Home de plena confiança de l'emperador, educat entre l'alta aristocràcia castellana, hàbil diplomàtic i gestor, amb un concepte rigorós de la justícia, extremat en el compliment del seu deure, orgullós del seu *status* social i dels seus avantpassats que mai no judicà. «Don Francisco» havia après equitació i maneig d'armes. Tenia passió per la caça i la falconeria, i s'exercitava en torneigs i justes. Sospirava per anar a la guerra, però participà només de lluny a la jornada de Tunis, aportant tendes de campanya, queviures i vi; sí que fou present a la Provença el 1536 en la guerra contra França, però no degué sobresortir en el combat perquè no es podia posar l'armadura –que havien de fer-li a mida– degut a la seva corpulència. Havia après música, a dansar, a cantar i a tocar instruments. Havia estudiat llatí i llengües, i tenia coneixements de dret, d'història i de literatura bèl·lica. Si bé coneixia el català, la seva llengua habitual era la castellana, la llengua materna, i en aquesta s'expressava amb els seus familiars, també amb el seu pare amb alguna petita excepció.⁴ Però eren en català les cartes oficials dirigides als consellers de Barcelona o d'aquests a ell el 1539, als jurats de Girona:⁵ possiblement escrites per escrivans, com també en el cas del seu testament, que ell només firmà, per cert en castellà.⁶ Si féu cas de Lluís Vives, amic de la família, no degué llegir literatura cavalleresca, considerada una frivolidat perillosa i una incitació a la violència. S'havia casat el 1529⁷ amb una dama de la cort, Leonor de Castro, de sang reial portuguesa, que tenia fama de ser un caràcter difícil i intrigant. El 1530, Carles V, des d'Augsburg, erigí en marquesat la seva baronia de Llombai i nomenà Francesc de Borja cavallerís major i la seva muller cambra major de l'emperadriu Isabel. Des d'aleshores el matrimoni seria conegut com als marquesos de Llombai i acompanyà l'emperadriu en els seus viatges. Al llarg dels següents deu anys el matrimoni tingué vuit fills, complint així amb el seu deure de garantir la descendència familiar. Morta l'emperadriu el 1539, Francesc de Borja fou nomenat lloctinent general de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya.

A la cort degué conèixer, sens dubte, l'ambaixador venecià Baltasare de Castiglione i el seu famós manual *Il cortegiano*, aleshores ja un veritable *best-seller*.⁸ A les qualitats tradicionals dels cavallers (cavalleritat, cortesia, gentilesa, honor, modèstia, liberalitat, magnanimitat), Castiglione havia afegit alguns matisos nous: afabilitat, amabilitat, discreció, modèstia (en el sentit de contrari a l'afectació o a l'ostentació) i un comportament graciosament natural, amb *sprezzatura*.⁹ L'austeritat era, d'altra banda, una característica de l'emperador, que degué contrastar amb l'exuberància flamenca cortesana que l'envoltava. Potser també conegué el manual d'urbanitat del predicador de la cort de l'emperador

4. Per exemple, carta de Francesc de Borja a Bernat de Foixà (Bernat Alemany de Foixà-Boixadors i d'Escales), del 16 de setembre de 1541 (MHSI *Borgia*, II, p. 301).

5. MHSI *Borgia*, VI, pp. 477, 480, 487, 488. Una clara síntesi de la vida de Francesc de Borja és la de Josep PIERA, *Francesc de Borja, el duc sant*, Barcelona: Edicions 62, 2009.

6. MHSI *Borgia*, VI, pp. 646-652. Firma «El Duque de Gandia». Segueix en aquest punt l'exemple del seu pare. També són en català les disposicions oficials com a duc de Gandia.

7. Capítols matrimonials en castellà (Barcelona, 26 de juliol de 1529; MHSI *Borgia*, VI, pp. 174-184).

8. Publicat en italià el 1528, reeditat diverses vegades. El 1534 apareixia a Barcelona la versió castellana de Joan Boscà. Ben segur que el seu amic Garcilaso de la Vega li'n parlà amb fervor, com ho havia fet amb Joan Boscà.

9. Peter BURKE, *Los avatares de El cortesano. Lecturas y lectores de un texto clave del espíritu renacentista*, Barcelona: Gedisa editorial, 1998 (1a ed. original: *The Fortunes of the Courtier*, 1995).

des del 1521 Antonio de Guevara, autor del *Menosprecio de corte y alabanza de aldea* o l'*Aviso de privados y doctrina de cortesanos*, publicats el 1539 a Valladolid, de caire tradicional.¹⁰

No degué ser immune, tampoc, a l'ambient profètic que dominava a la cort imperial entorn de Carles V, vist com l'emperador universal anunciat pels corrents joaquimites que, juntament amb el papa, hauria d'inaugurar un període de mil anys de pau. Alguns fets semblaren refermar aquesta identificació: la victòria de Pavia (1525), amb l'empresonament del rei de França, que desbancava un sempre possible rival; el saqueig de Roma per les tropes imperials (1527), que va aixecar tantes esperances en una renovació eclesiàstica, sobretot entre els nuclis erasmistes de la cort imperial aglutinats pel gran canceller Mercurino Gattinara (1465-1530). S'hi sumà evidentment la impressionant coronació de l'emperador pel papa a Bolonya el 1530 i la victòria a Tunis contra els turcs (1535).

Cort plena de contrastos que degué condicionar Francesc de Borja quan entrava a Barcelona el 1539 amb la seva muller i els seus vuit fills, el més gran dels quals tenia nou anys i el més petit era acabat de néixer. Havia hagut de jurar el càrrec tres vegades. A Tortosa el 14 d'agost de 1539, a Tarragona el 23 d'agost i finalment a Barcelona el 27 d'agost de 1539. Quina mena de ciutat trobà?

I. BARCELONA

Barcelona s'havia recuperat amb dificultat de la guerra civil de 1462-1472; era de molt la ciutat més gran del Principat, amb més de 30.000 habitants (amb tendència ascendent gràcies a la immigració francesa), poc menys que València (45.000 habitants). En canvi, el conjunt de Catalunya tenia uns 300.000 habitants, més que no pas els regnes de València i d'Aragó, que en tenien uns 250.000 cada un.¹¹ Barcelona era una ciutat ja feta en època medieval, emmurallada, amb diversitat d'edificis públics civils i eclesiàstics gòtics. La ciutat havia quedat una mica marginada dels grans corrents polítics, econòmics i culturals. La monarquia, encara itinerant, tendia a establir-se a Valladolid (uns 30.000 habitants) o a Madrid (4.000 habitants), i les estades a Barcelona, reiterades, no eren suficients per a fomentar i mantenir una societat cortesana.

Amb tot, sí que la ciutat havia experimentat una certa aristocratització, a judicar per la millora dels palaus residencials, per la preocupació pública per l'embelliment de la ciutat. No li calien edificis de nova planta, monumentals i amb perspectives modernes. La reforma dels palaus es duia a terme per juxtaposició de cases veïnes comprades i incorporades al voltant d'un pati interior en un tot no necessàriament harmònic. Destaca algun cas insòlit, com la sumptuosa façana de la casa Gralla, al carrer Portaferriça, residència dels Gralla, que ostentaven de pares a fills el substanciós càrrec de mestre racional de Catalunya. Els barris industrials situats a la zona marítima, a tocar de les zones privilegiades, no havien perdut vitalitat. El Born era un exemple d'utilització industrial i nobiliària alhora, ja que era també l'escenari de justes i torneigs. Per això s'ha definit la ciutat com a integradora dels diferents estaments socials. El carrer Ample acollia els vells palaus gòtics reformats ja a final del segle xv. Alguns elements decoratius demostraven la influència dels nous corrents artístics

10. BURKE, *Los avatares de El cortesano, passim*, especialment pp. 17-35. El franciscà Antonio de Guevara (1480-1545), predicador de la cort, bisbe de Guadix (1529), que participà a la campanya de Tunis, nomenat bisbe de Mondoñedo el 1538, que el 1539 predicà al funeral de l'emperadriu.

11. Les xifres són només orientatives. El 1553 tenia 6.364 focs. La varietat de xifres deriva de l'equivalència entre focs i habitants, segons per quina xifra cal multiplicar (entre 4 i 5 habitants per foc). Vegeu A. GARCIA I ESPUCHE; Manuel GUÀRDIA I BASSOLS, *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1986.

renaixentistes. Barcelona era, segons els viatgers, una ciutat neta, amb cases de pedra, clavegueram, fonts i jardins, sòlida, potser una mica estancada.¹²

El nou virrei fou rebut amb certa fredor i reticències pel petit nucli de l'alta noblesa que residia a la ciutat. El primer lloc l'ocupava el duc de Cardona, Ferran de Cardona i Enríquez, cosí per via materna del rei Ferran II el Catòlic, orgullós de la seva situació social per ser gran d'Espanya i per lluir el Toisó d'Or, ja vell (tenia més de 70 anys), però recentment casat en segones núpcies amb Isabel Agustí, filla del vicecanceller Antoni Agustí. Tenia diversos palaus arreu de Catalunya, com el recent reformat gran palau d'Arbeca; a Barcelona residia al palau del carrer Ample que havia estat de l'infant Enric d'Aragó; disposava, també, d'un vell palau davant la plaça de Santa Anna, on morí el 1543. Entre els poderosos germans del duc hi havia el bisbe electe de Barcelona Joan de Cardona, de fet germanastre del duc, de vida eclesiàsticament poc regular, ja que s'havia casat i tenia descendència. S'havia fet reconstruir una residència senyorial als afores de Barcelona, la Torre Pallaresa, a to amb els nous corrents estètics. Dos altres germans eren el governador de Catalunya Pere de Cardona i el virrei de Sardenya (1534-1549) Antoni de Cardona. La posició del duc de Cardona quedà reforçada en casar una de les seves filles, Joana, amb el poderós duc de Sogorb (1516). Una altra, Aldonça de Cardona, havia estat la candidata frustrada, escollida pel duc de Gandia, per a muller de Francesc de Borja. Segons el viatger alemany Jeronimus Münzer, el duc de Cardona havia estat educat a la cort castellana de Ferran II per l'humanista italià Pietro Martire d'Anghiera. No era gaire ben vist pel seu caràcter fort i autoritari. Vivia ostentosa, però al marge de la cultura, tot i que tenia alguna sensibilitat per la poesia, ja que aixoplugà al seu palau el poeta Francesc Moner i propicià l'edició pòstuma dels seus escrits (1529).

El seguia en l'escalafó el seu gendre el duc de Sogorb Alfons d'Aragó. A la mort del sogre el 1543, esdevingué duc consort de Cardona i heretà el palau al carrer Ample que havia estat del seu pare l'infant Enric d'Aragó. Per això aquest palau seria conegut també com el palau dels ducs de Cardona.

D'una branca lateral dels Cardona era el duc de Somma, Ferran de Cardona, fill del famós virrei de Nàpols Ramon de Cardona i d'Isabel de Requesens, a la mort dels quals (1522, 1524) havia passat a residir a Barcelona al carrer Ample, al palau que havia estat de l'arquebisbe Pere de Cardona,¹³ i s'havia casat (1539) amb una néta del Gran Capità. Era conegut com a almirall de Nàpols. Eren, per tant, un matrimoni educat a Nàpols i demostraren una major sensibilitat per al mecenatge cultural, com en el cas del poeta Joan Boscà i de les edicions barcelonines d'Ausiàs Marc.

Cal esmentar el totpoderós duc de Medina de Rioseco, almirall de Castella i comte de Melgar, Luis Enríquez y Girón, que pel seu matrimoni el 1515 amb Anna de Cabrera II, comtessa de Mòdica (Sicília), era també comte d'aquest títol. Visqué normalment a Castella, amb gran sumpuositat, a Medina de Rioseco, però feia alguna incursió a Barcelona, com l'any 1541.¹⁴

Un darrer personatge de la noblesa titular present a Barcelona era Enric Carròs de Centelles (m. 1545), germà del comte de Quirra Guillem Ramon Carròs de Centelles, radicat a Sardenya.

12. Antoni Lluís MOLL, «Viatgers reals i viatgers de ficció a la ciutat», *Barcelona. Quaderns d'Història [La Barcelona ideal i la Barcelona real en la cultura literària de l'Edat Moderna]*, 9 (2003), pp. 233-240.

13. El 1516, el papa havia donat al virrei de Nàpols Ramon de Cardona el palau que havia estat de l'arquebisbe Pere de Cardona, donació confirmada per Climent VII a petició d'Isabel de Requesens com a tutora del seu fill Ferran. El palau passà després als ducs de Sessa i és conegut per palau Larrad.

14. Anna de Cabrera I s'havia casat el 1480 amb Fadrique Enríquez i morí el 1526; la seva neboda Anna de Cabrera II, hereva del comtat de Mòdica, ja estava casada amb Luís Enríquez y Girón, nebot de Fadrique Enríquez, que heretà el títol d'almirall de Castella, de comte de Melgar i la lucrativa senyoria de Medina de Rioseco, que amb ell fou transformada en ducat.

En general, la relació personal entre aquest petit nucli de nobles fou més aviat difícil. Hi havia litigis entre ells per qüestions d'herència, de preeminència, de protocol, en particular amb el duc de Cardona i amb el comte de Mòdica, que forçaven els altres a intervenir. Sobretot el duc, que comptava amb el clan dels seus poderosos germans, molt ben situats.

Francesc de Borja –des de 1539 aquest seria el seu nom oficial– era un jove noble de trenta anys quan entrà a Barcelona amb el manament imperial explícit de posar ordre a la ciutat i al seu territori, hereu del ducat de Gandia i marquès de Llombai. Tot i ser de sang reial per part de mare, no fou gaire ben rebut pels membres de la noblesa local, que el consideraven poc menys que un intrús. El càrrec de lloctinent general era recent i, per tant, encara no disposava de palau propi. Per això, Francesc de Borja i la seva nombrosa família s'hagueren d'allotjar a la Casa de l'Ardiaca, a tocar del palau episcopal, cedida pel bisbe electe Joan de Cardona. Fins i tot l'emperador hagué d'intercedir personalment perquè fos més respectat.¹⁵

Les instruccions que l'emperador havia donat a Francesc de Borja eren precises: apaivagar el país de les bandositats nobiliàries, un problema que començava ara i que desembocaria en un bandolerisme de gran envergadura;¹⁶ defensar-lo del perill turc, que havia afectat el comerç i la seguretat de les poblacions costaneres, al nord; fer front a la guerra amb França i restablir l'ordre públic. El virrei informava per carta gairebé diàriament de les seves gestions l'emperador i aquest li responia amb detall i amb tota mena de matisacions sobre els problemes plantejats. En general mirava d'apaivagar el zel i el rigor del virrei. En un extens memorial d'aquest sobre les qüestions que caldria tractar a les corts de 1542, per exemple, creia que en delictes d'armes calia canviar la pena de tallar la mà per la d'un peu perquè es feien mans de ferro i continuaven la seva mala vida.¹⁷ La seva obsessió fou la lluita contra les bandositats,¹⁸ assegurar la defensa de la ciutat amb la construcció de la muralla de mar, del Portal Nou i del baluard de Llevant de Barcelona recurrent, per manca de pressupost, a la utilització de condemnats a galera que estaven a la presó i a la construcció de galeres a causa del sempre imminent perill d'un atac turc;¹⁹ i, finalment, la defensa de la frontera contra França, que afrontà a contracor perquè no creia prudent deixar Barcelona també en perill per part dels turcs. Potser per això l'emperador nomenà el duc d'Alba capità general de l'exèrcit amb unes atribucions especials que, en teoria, pertanyien al lloctinent general Francesc de Borja.

15. MHSI *Borgia*, VI, p. 461: «Queremos y es de razón que al dicho nuestro lugartheniente se le tenga todo respeto y se le haga la honrra que meresce».
16. A Tortosa, quan va jurar el càrrec, ja s'enfrontà amb les bandositats locals promogudes pel vescomte de Castellbò Onofre Oliver de Boteller, el qual féu arrestar. El nou lloctinent confessava que «en verdad para sólo las vellaquerías y pasiones de aquel lugar [*Tortosa*] es menester un consejo y un virrey»; cartes de Francesc de Borja a l'emperador i a Francisco de los Cobos, en les quals fa una relació minuciosa dels fets (estan publicades per Pedro J. BLANCO TRIAS, *El virreinato de san Francisco de Borja en Cataluña*, Barcelona: El Apostolado de la Buena Prensa, 1921, pp. 73-80).
17. MHSI *Borgia*, VI, p. 529.
18. Procurà amb èxit incert reconciliar Galceran de Pinós amb la vila de Berga. Així com també solucionar el litigi sobre el comtat sicilià de Mòdica entre els comtes de Mòdica (Luís Enríquez Girón) i de Quirra (Guillem Ramon Carròs de Centelles i de Pinós), d'una banda, i el vescomte de Rocabertí (Martí Onofre), de l'altra, litigi que acabà amb una sentència el 9 d'octubre de 1540. Igualment intervingué en les desavinences entre el poderós duc de Cardona Ferran i els seus també poderosos germans, que acabà amb sentència el gener de 1542. El duc, però, quedà molt ressentit amb el lloctinent. Aconseguí només treves de sis mesos entre el baró de Dosrius i senyor de Canyamars Enric de Sentmenat (m. 1580) i els germans Pujades el juny de 1541, però després continuaren els desafiaments entre ells i familiars. Per això hagué d'apaivagar la revolta dels cònsols de Perpinyà contra el governador militar Francesc de Beamont, afer que acabà amb un perdó general per als cònsols i amb mà dura en la successió en el càrrec d'alcaid del castell de Salses. Vegeu BLANCO TRIAS, *El virreinato de san Francisco...*; MHSI *Borgia*, VI, *passim*.
19. Aquesta darrera qüestió, la tractà amb els armadors Berenguer d'Oms (1541) i Enric Carròs de Centelles (m. 1545), germà del comte de Quirra, a qui ja coneixem.

El P. Josep M. Benítez, S. J., l'ha definit com a home de govern, un executor fidel, treballador, però no un polític creador.²⁰ Considerava Catalunya un mer territori integrat a l'Imperi. Format a les corts castellanques, no assumí la problemàtica catalana específica: respectuós sempre, així sí, amb les constitucions de Catalunya, defensà, com era el seu deure, les prerrogatives reials enfront de les institucions catalanes com a lloctinent general i a les corts de Catalunya a Montsó de 1542 i 1547. La preocupació per la pacificació del territori sembla dominar en la seva vida. Ho combaté amb rigor perquè considerava que amb una política d'execucions evitava la propagació del mal. Un aspecte quedà sense resoldre: la reforma dels monestirs barcelonins que l'emperador li havia encomanat específicament perquè fes costat al bisbe Joan de Cardona.²¹

Exercí el càrrec de virrei lleialment fins al 1543, amb el breu interval de l'estada de l'emperador i del príncep Felip a Barcelona el 1542, després del qual tornà a jurar el càrrec.²² La mort del seu pare el duc Joan de Borja el 1543 el convertí en el nou duc de Gandia, però a petició de l'emperador restà encara alguns mesos en el càrrec. S'acabava així la seva etapa política. Marxà finalment a Gandia per resoldre els problemes derivats del seu nou estat, amb la promesa imperial d'entrar a la cort com a majordom de la princesa Maria de Portugal, i la seva muller com a cambra major. Però aquest nomenament no tingué efectivitat per l'oposició de la reina mare (Caterina Habsburg, filla de Joana la Boja), que no veia amb bons ulls Leonor de Castro, que intrigava en la política portuguesa. Segons M. Batllori, aquest fet degué decebre notablement Francesc de Borja perquè havia coincidit de petit amb Caterina a Tordesillas. Aquesta negativa l'influï possiblement a deixar la vida cortesana, més que no pas la visió llegendària del fèretre de l'emperadriu Isabel.

«Don Francisco» (recupera el seu antic nom), de moment, tornà a Gandia a fer-se càrrec del ducat i dels problemes familiars, com casar o situar les seves filles. Però a diferència del seu pare, que concentrava tot el seu món a Gandia, ell hi actuà com de pas. Resolts els problemes familiars i de les seves possessions, decidí ingressar definitivament a la Companyia de Jesús. Iniciava així la darrera etapa de la seva vida, la més notòria.

II. EL PROCÉS DE BEATIFICACIÓ DE BARCELONA (1611)

Des del final del segle XVI es vivia un clima de màxima exacerbació de beatificacions i canonitzacions. Només cal recordar que acabaven de ser beatificats Ignasi de Loiola (1610) i Ramon Nonat (1610), i no feia gaire de la canonització de Ramon de Penyafort (1601) i de la beatificació de Teresa de Jesús (1604), entre d'altres.

El procés de beatificació de Francesc de Borja fou impulsat per la Companyia de Jesús i finançat pel clan familiar dels Borja, en particular pel poderós i fastuós duc de Lerma, privat de Felip III de Castella, Francisco Gómez de Sandoval-Rojas y de Borja (1552-1623), marquès de Dénia, nét del proposat beat,²³ i pel cardenal i arquebisbe de Sevilla Gaspar de Borja i Velasco (1580-1645), besnét del futur beat. El poder dels Borja era encara important, amb tentacles a la cort i a l'Església per mediació de cardenals i el ràpid ascendent de la Companyia de Jesús. El promotor

20. Nadala de la Fundació Jaume I: *Els Borja. Un llinatge universal dels Països Catalans*, Barcelona, 1992, pp. 82-96.

21. MHSI *Borgia*, III, pp. 516-521; Joan BADA, *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona, 1970, p. 139.

22. El virrei o lloctinent general era un càrrec de confiança del rei, a qui representava en la seva absència. Cessava si el rei entrava en el seu territori i calia tornar a nomenar un nou virrei (o el mateix) quan marxava.

23. El primer duc de Lerma (1552-1623) era fill del marquès de Dénia i comte de Lerma Francisco Gómez de Sandoval i de la més gran de les filles de Francesc de Borja, Isabel de Borja i de Castro (1532 - c. 1558).

inicial fou Pedro de Carvajal, S. J., el 1609 a Madrid, i foren promoguts processos particulars a Saragossa (1610), a Gandia (1611), a València (1611), a Barcelona (1611) i a Madrid (1617), entre altres ciutats.²⁴ La base informativa fonamental prèvia foren les recents biografies escrites del futur sant: la del jesuïta Dionisio Vázquez,²⁵ *Historia de la vida del padre Francisco de Borja*, no passà la censura de l'orde i restà inèdita;²⁶ tanmateix va ser aprofitada pel jesuïta Pedro de Ribadeneyra, *Vida del padre Francisco de Borja* (1594), que esdevindria la biografia clàssica i la més difosa. El 1596, la versió llatina havia estat dedicada al fill de Francesc de Borja, Carles de Borja, duc de Gandia, i la versió italiana al ja esmentat jove Gaspar de Borja i de Velasco (1580-1645), arquebisbe de Sevilla i futur cardenal (1611).²⁷

El qüestionari de Pere Gil

El procés de beatificació de Barcelona ens aporta una aproximació a la figura de Francesc de Borja tal com la interpretaren a l'inici del segle XVII. Fou dut a terme l'any 1611 pel bisbe de Barcelona Joan de Montcada i de Gralla.²⁸ El procurador fou el dinàmic i erudit jesuïta, historiador i geògraf Pere Gil, rector del col·legi de Betlem de Barcelona. Tenia uns seixanta anys i un reconeixement públic important.²⁹ Deixà inèdita una magna obra sobre la *Descripció de Catalunya* i una altra sobre la *Història moral de Catalunya*. Utilitzà majoritàriament el català.

24. Vegeu nota 1.

25. L'autor (1527-1611) es va destacar per promoure una dissidència dins l'orde, fomentada pel rei Felip II, que pretenia una certa independència de la Companyia respecte a Roma i accentuar una imatge d'un fort rigor ascètic.

26. Es conserva ms. a l'ARSI; sembla que n'hi ha una còpia al monestir de Santa Clara de Gandia, tan afí a la família Borja, que es pot consultar en microfilm a l'AHCG. El manuscrit de Vázquez és citat pel testimoni Llorenç de Santjoan (11). Vegeu David MARTÍN LÓPEZ, «Vázquez y Ribadeneyra, dos jesuitas y la primera hagiografía de Francisco de Borja», dins *II Congreso internacional Escrituras silenciadas: historia, memoria y procesos culturales. Libro de resúmenes*, Universidad de Alcalá, 2007, p. 12; cf. Santiago LA PARRA LÓPEZ, *La ruta valenciana de los Borja*, Gandia, 1997.

27. Pedro de RIBADENEYRA, S. J. (1526-1611), *Vida del padre Francisco de Borja que fue duque de Gandia y después religioso y tercero general de la Compañía de Jesús*, Madrid: Pedro Madrugal, 1594. Versió llatina d'Andreas SCHOTT, *De vita Francisci Borgiae S. I. libri quattuor a Pedro Ribadeneyra*, Roma, 1596, edició dedicada al duc de Gandia, marquès de Llombai i comte d'Oliva Carles de Borja. Versió italiana dedicada al cardenal Gaspar Borja, la portada amb escut borgià i pròleg del traductor Bartolomeo Zanetti (diu que el duc de Lerma, besnét del sant, n'ha promogut la canonització), Roma, 1596. La versió francesa anà a càrrec del jesuïta Francesc Soler, segons el testimoni de Jaume Ramon Vila al procés de beatificació de Barcelona.

28. Joan de Montcada i de Gralla (m. 1622), bisbe de Barcelona (1610-1612) i arquebisbe de Tarragona (1612-1622), germà del marquès d'Aitona Gastó de Montcada.

29. Pere Gil i Estalella, S. J. (Reus, 1551 - Barcelona, 1622). Doctor en teologia. Fill de Gabriel Gil, pagès, i Violant Estalella. Residí la major part de la seva vida al col·legi de Betlem. Entrà a la Companyia de Jesús als 23 anys, el 14 de març de 1574. Rector dels col·legis de Santa Maria de Betlem de Barcelona (1594-1597, 1603-1607, 1616-1618) i de Montsion de Mallorca (1611-1615), provincial de la Corona d'Aragó (1619-1622). Fou testimoni (1618) en el procés de beatificació del pintor, músic i escriptor franciscà fra Nicolau Factor (Albaida, 1520 - València, 1583), beatificat el 1786. Fou procurador (1595, 1601 i 1606-1607) del procés de canonització d'Ignasi de Loiola (1622); impulsor de la fundació de la cova de Sant Ignasi de Manresa. Autor de diversos escrits religiosos publicats; deixà en part inèdita una magna obra historiogràfica i geogràfica sobre Catalunya: *Llibre primer de la història catalana en lo qual se tracta d'història o descripció natural, ço és de coses naturals de Catalunya*, escrit el 1600 (publicat el 1949 per J. Iglésies), i *Història moral de Catalunya* (Biblioteca Episcopal de Barcelona, ms. 112, en curs d'estudi i edició). Va escriure *Modo d'ajudar a ben morir als qui per malaltia o per justícia moren* (1604), *Memorials dels manaments i avisos als pàrrocs i confessors*, *Sobre els tributs i llur dret en el principat de Catalunya*, inèdita i publicada en llatí com *De vectigalibus et eorum jure in principatu Cathalonie*, i *Vida de la madre Estefanía de la Concepción, carmelita descalza*. Va traduir del llatí al català l'obra *La imitació de Crist* (1621), de Tomàs de Kempis (*Contemptus mundi*), i el 1619 féu un memorial contra la persecució de les bruixes a Catalunya.

Pere Gil, com a procurador de Carvajal, elaborà el qüestionari que seria sotmès als testimonis escollits i contestat per aquests. Constava de 18 punts. Els vuit primers, sobre la legalitat del càrrec de lloctinent general de Catalunya, del seu jurament del càrrec, de la seva activitat com a tal: construcció de la muralla marítima per protegir la ciutat; resolució dels problemes d'avituallament de blat, impulsor de l'obertura de la Universitat en el nou edifici del cap de la Rambla i també cura de les escoles de minyons; lluita contra «bandolers, lladres, foragitats i homicides de Catalunya», administració de la justícia; activitat pacificadora entre rivals per causes civils; aprovisionament de queviures i d'armes per la lluita contra França (1542).

Seguien els aspectes pietosos o espirituals (cristocentrisme, devoció al Santíssim Sagrament, oració, disciplina, austeritat). Un darrer punt feia referència a la visita de nou dies que «don Francisco de Borja», ja jesuïta i com a acompanyant del cardenal Alessandrino, féu a Barcelona, de pas cap a la cort, el 1571 per formar una lliga contra el turc.³⁰ Era un aspecte important a afegir per demostrar el contrast humil i auster de Francesc de Borja com a simple jesuïta amb el que havia presentat quan hi residia com a virrei.

El qüestionari és una peça clau per a comprendre el model que Pere Gil aplicà al proposat beat. Estava ben articulat i tenia, és clar, per finalitat demostrar la santedat de Francesc de Borja. Se centrava només en la seva actuació a Barcelona, com a lloctinent general però també com a cristià, que era el que se li demanava. És a dir, com a príncep cristià, com a home de govern, no ja com a cortesà que responia a una etapa anterior de la seva vida.

Per a la confecció del qüestionari, Pere Gil degué basar-se en els manuals difosos per la impremta sobre les qualitats del príncep cristià, des del *Contemptus mundi* (1516),³¹ de Tomàs de Kempis, que ell mateix traduiria al català el 1621, als tractats d'Erasmé més centrats en el tema, com la *Institutio principis christiani* (Basilea, 1516)³² i l'*Enquiridion* (Alcalá, 1516).³³ Els textos erasmians, tot i que havien estat polèmics i perseguits per la Inquisició, continuaven essent llegits i en algunes qüestions pigmentaven l'espiritualitat posttridentina. En especial pel seu cristocentrisme. Silencià tanmateix aspectes característics erasmians com les diatribes contra els monjos i contra l'Església de Roma, perquè en plena Contrareforma calia fer front comú contra les doctrines protestants i, és clar, per no posar en entredit el passat del clan Borja. I perquè el clima era ja poc propici al *Príncep* (1521) de Maquiavel, que havia tingut tanta influència al segle XVI.³⁴ Havia prevalgut la màxima que per ser un bon príncep calia ser un príncep bo.

Possiblement, Pere Gil seguí el model de príncep en l'*Educació del príncep cristià* (Basilea, 1516), d'Erasmé.³⁵ Uns exemples poden corroborar-ho. Diu Erasmé: «sempre que pensis que ets príncep, recorda que ets un príncep cristià»;³⁶ «bo i savi, exemple per a tothom»;³⁷ «príncep i home

30. Enrique GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado 1571-1572*, València, 2000.

31. Publicat conjuntament amb *La lengua* d'Erasmé.

32. Llorenç RIBER, *Erasmé. Obras escogidas*, Madrid: Aguilar, 1964, publica la seva versió castellana a partir de l'edició llatina de Froben feta a Basilea el 1516. Segons Marcel BATAILLON (*Erasmé y España*, Mèxic, 1950, p. 628, nota 26), fou traduïda al castellà per Bernabé Busto, mestre de patges de sa majestat, perquè la llegís el príncep Felip. La versió degué restar inèdita.

33. Versió castellana d'Alonso Fernández de Madrid, conegut per Arcediano de Alcor, *Enquiridion o manual del caballero christiano*, Alcalá, 1526, i més de deu edicions fins al 1556.

34. Helena PUIGDOMÈNECH, *Maquiavelo en España*, Madrid, 1988.

35. Segueixo la versió castellana de RIBER, *Erasmé. Obras escogidas*, pp. 275-346. Ho tradueixo al català.

36. RIBER, *Erasmé. Obras escogidas*, p. 285.

37. *Ibidem*, p. 277.

bo»;³⁸ «que estima i admira la virtut»;³⁹ «posa el teu màxim afany en fer el major bé possible a tothom, perquè això és prerrogativa de la bondat»; «la saviesa vol dir saber bé allò que has de desitjar i allò que deus evitar»;⁴⁰ «el seu ànim ha de ser més mansuet i menys altiu»;⁴¹ «el regne que és governat per la virtut i la benevolència no només es el més pacífic i gustós, sinó el més durador i estable»;⁴² «les normes de govern més allunyades de la tirania són la clemència, la senzillesa, la cortesia, la benignitat»;⁴³ «ha de ser exemple de sobrietat»;⁴⁴ «rigorós contra els ociosos».⁴⁵

Pere Gil dedicà el primer paràgraf introductiu del qüestionari a aquest concepte de príncep cristià, tot aplicant-lo a Francesc de Borja en la seva etapa de lloctinent general de Catalunya i Comtats: «féu obres de gran cristiandad y glòria de Déu, de admirable virtud, notable edificació y exemple dels qui llavors vivían y las veren»;⁴⁶ «en son palau y en sa persona y en son tracte exterior en tot lo temps que li durà lo govern de Cathalunya sempre mostrà gran cristiandad y amor cordial envés Déu y envés lo pròxim, feent moltas y llargas almoynas als pobres y ayudant-los ab consell y favor en tot lo que dictava la lley de la charitat».⁴⁷

En esmentar la seva intervenció a les corts generals de 1542 i 1547 exposa: «entrevint en los negocios més importants, ab diligència, fidelitat, cristiandad y satisfacció de tots, ayudà molt a las cosas de la honor de Déu, servey de sa magestat y bé de Cathalunya» (punt 14, cort de 1542). «Y don Francisco⁴⁸ acudí y féu officis de importàntia, ab molta honrra de Déu y servey de sa altesa y utilitat y satisfacció de los regnes».⁴⁹ «Administrà justícia ab gran rectitut e integritat, mirant en tot la major glòria de Déu y lo bé spiritual y temporal universal de tota Cathalunya y particular dels particulars d'ella».⁵⁰

Un altre concepte que possiblement Pere Gil tragué d'Erasme fou el del príncep ideal.

Escrivia Erasme: «Si vols demostrar-te que ets un príncep ideal, procura que ningú no et superi en les qualitats que li són pròpies: de saviesa, grandesa d'ànim, templança, integritat».⁵¹ Els dots de comandament són: saviesa, justícia, moderació, previsió i zel del bé públic;⁵² «segueix el consell i el judici i no la passió»;⁵³ «el príncep intentarà tots els remeis abans de firmar una sentència de mort»;⁵⁴ «la qualitat més lloable del bon príncep és la clemència»;⁵⁵ «la guerra sempre resulta calamitosa i mortal»;⁵⁶ «ni contra els turcs s'ha de fer guerra només per fer-la»;⁵⁷ «el príncep que

38. *Ibidem*, p. 307.

39. *Ibidem*, pp. 282, 307.

40. *Ibidem*, p. 288.

41. *Ibidem*, p. 289.

42. *Ibidem*, p. 297.

43. *Ibidem*, p. 318.

44. *Ibidem*, p. 319.

45. *Ibidem*, p. 328.

46. Paràgraf introductiu, f. 6v.

47. Pere GIL, *Qüestionari*, punt 11, ff. 8-8v.

48. «Don Francisco», anomenat així, com a duc de Gandia.

49. GIL, *Qüestionari*, punt 18, cort de 1547, ff. 8v-9.

50. *Ibidem*, punt 7, f. 8.

51. RIBER, *Erasmo. Obras escogidas*, p. 282.

52. *Ibidem*, p. 276.

53. *Ibidem*, p. 307.

54. *Ibidem*, p. 327.

55. *Ibidem*, p. 281.

56. *Ibidem*, p. 336.

57. *Ibidem*, p. 345.

davant dels seus vassalls fa ostentació de les seves joies, del seu or, de la seva porpra i altres ornaments de la seva fortuna, ¿què, respon, els fa mirar i admirar sinó allò que origina tots els vicis castigats per les lleis dels prínceps?». ⁵⁸

Pere Gil es fa ressò d'aquests principis en el seu qüestionari: «judicava convenir conforme a bona prudència, procurava concordar las parts contràries y que litigaven en causes y coses civils. Particularment quant les lites éran duptoses y difficultoses y las parts litigants éran poderossas y se esperava millor y més prompte succés y fi de la concòrdia que no de la prosecutió dels plets y conclusió de la justícia». ⁵⁹

Ja queda menys clara la seva clemència, almenys respecte als bandolers: «havent en aquell temps molts bandolers, lladres, foragits y homicidas en Cathalunya, procurà ab gran diligència que fossen perseguits y presos per sos ministres de justícia y justiciats conforme dret y lleys y constitutions de Cathalunya, y netejà la terra de semblant gent mala y perniciososa, y la possà en quietud pacífica». ⁶⁰ (És una manera de dir, perquè el bandolerisme, aleshores tot just incipient, esdevingué una veritable plaga.)

És més insegur buscar les fonts respecte a la religiositat que traspua el qüestionari. En el cas de Francesc de Borja són evidents les seves connotacions amb l'espiritualitat franciscana, dominicana i finalment jesuítica. Responia principalment a la *Devotio moderna* i, en especial, al Kempis, *Del menyspreu del món*. Em cenyiré en dos aspectes ja tractats en el Kempis: els sagraments i l'oració.

Diu el Kempis: «és cosa profitosa combregar moltes vegades». «El principi de saviesa és conèixer-se a si mateix». ⁶¹

Són principis assumits també per Erasme. Pere Gil els aplica a Francesc de Borja:

era devotíssim del Santíssim Sacrament y confesaba y combregava molt sovint retirat en sa capella. Y en las festas principals combregava en públic, ab gran exemple y edificatió de la gent per no ésser en aquell temps cosa molt ussada lo freqüentar los sancts sacraments. ⁶²

[...] era zelosíssim dels sancts sacraments y de las cosas eclesiàsticas. Y tenia gran y viva pena quant algú, per sa pròpia culpa o per culpa de altres, particularment de ministres de justícia y de superiors seculars, moria sens rébrer los sancts sacraments y castigava ab rigor quant sabia que tal succehia. Perquè indicava que los superiors y ministres de justícia de tal manera la havían de administrar que principalment se complís en la lley divina de rébrer los sancts sacraments y de procurar lo bé spiritual de las ànimes. ⁶³

[...] quant sabé la nova de la mort de l'excel·lentíssim senyor don Joan, pare seu, duc de Gandia, mostrà gran sentiment com a fill que li era, de la sua mort y manà se li celebrassen molts aniversaris y missas y se li fessen suffragis per sa ànima ab molta edificació de tots. ⁶⁴

[...] home de molta oració y devoció y [...] resava moltes altres oracions vocals y tenia sovint oració mental retirada. ⁶⁵

58. *Ibidem*, p. 283.

59. GIL, *Qüestionari*, punt 8, f. 8. Un exemple potser de poca prudència és la qüestió del dossier al Born (1541) en fer arrestar a domicili el comte de Mòdica. Després li amplia l'arrest a la ciutat de Barcelona i, posteriorment, a Catalunya. Carles V l'amnistià (carta de F. de Borja al rei).

60. *Ibidem*, punt 6, f. 7.

61. Kempis, cap. III (vegeu nota 29).

62. GIL, *Qüestionari*, punt 13, f. 8v.

63. *Ibidem*, punt 9, f. 8.

64. *Ibidem*, punt 15, ff. 8v-9.

65. *Ibidem*, punt 13, f. 8v.

[...] donà gran exemple y resplendor de virtud y sanctedad de vida. Y fou tingut llavors y és tingut al present de tots los que-l conagueren en gran opinió de persona sancta y serventa del Senyor; y personas gravísimas en savieta [?] y lletres lo han tingut y tenen en gran opinió de sanctedat de vida, ans que fos religiós y tot lo temps que fou religiós y general de la Companyia fins a la sua felice mort.⁶⁶

Els testimonis convocats

Fins aquí el qüestionari de Pere Gil. Coneguem ara els testimonis que declararen el dimarts dia 1 de març de 1611 al palau episcopal davant del bisbe electe de Barcelona Joan de Cardona, comissari apostòlic, com a resposta als diferents punts de l'esmentat qüestionari.⁶⁷ Els quinze testimonis convocats eren: set oficials reials, un de la Generalitat, dos del Consell de Cent i cinc eclesiàstics, dels quals tres jesuïtes si comptem també el P. Pere Gil, procurador de la causa de beatificació. L'elevat nombre d'oficials reials es deu al fet que Francesc de Borja també ho era i que calia testimoniar que fou realment lloctinent general de Catalunya; d'aquí que entre els testimonis figurin tres arxivers de l'Arxiu Reial. L'edat mitjana dels testimonis era d'uns seixanta anys, en un ventall que anava des dels quaranta als vuitanta anys, excepció feta d'un arxiver reial de vint-i-vuit anys.

D'entre els oficials reials destaquem un mercader, Montserrat Palomeres,⁶⁸ i un cavaller de Montesa, armador i superintendent de la fàbrica de galeres de les drassanes de Barcelona, Ramon d'Oms i de Calders,⁶⁹ que, segons Jeroni Pujades, era «il·lustre per sa família y benemèrit per sa gran pràctica de mar, volgut de tot lo món per sa bondat». A continuació, una dama d'uns vuitanta anys, Dionísia de Carcassona i de Queralt,⁷⁰ vídua del batlle de Catalunya Lluís Icard i nora de la duquesa de Cardona, Isabel Agustí; el comissari del Sant Ofici i ardiaca major de Girona Jaume

66. *Ibidem*, punt 19, f. 9v. Per a 1571.

67. El bisbe Joan de Cardona (1531-1546), fill il·legítim del duc Joan Ramon Folc de Cardona.

68. Ff. 10v-13. El primer dels oficials reials a testimoniar fou el mercader i ciutadà de Barcelona Montserrat Palomeres i Miquel (1548 - d. 1611), coadjutor del mestre racional de Catalunya. Tenia 62 anys i coneixia l'activitat de Francesc de Borja per «testimoni escrit o oral», ja que havia llegit la *Vida* de Pedro de Ribadeneyra. Era oficial del racional de la casa i cort de sa majestat (BC, Perg. 411, R.20516): com a tal, el 1601 havia signat el pagament d'uns deutes reclamats per Francesc Calça pels càrrecs d'obrer dels palaus reials de Barcelona i drassaner de la ciutat des del 1564. Havia vist el privilegi de nomenament de virrei.

69. Ff. 20-21. Ramon d'Oms i de Calders (1551-1615). El 1605 havia estat nomenat capità general de l'esquadra de galeres del Principat. Tenia uns 60 anys. De família d'armadors, havia servit durant 45 anys al mar amb la seva galera Porfiada; fou alcaid del castell d'Elna i superintendent de la fàbrica de galeres de les drassanes de Barcelona. El 1586 era armador de galeres implicat en la carrera de les Índies. La seva mare, Aldonça de Calders, que morí als 90 anys, havia conegut el virrei Borja i li havia parlat d'ell. Ramon d'Oms era fill d'Antoni Oms de Santa Pau i de Sentmenat, dit el Vinculador (m. 1557), capità dels castells reials de Cotlliure, dedicat a la marina i que comanava una gran galera de la seva propietat, i de la seva segona muller Aldonça de Calders, germanastra dels barons de Santa Pau. S'havia casat amb Marianna d'Oms i d'Agulló, filla del senyor de Vilallonga de la Salanca, i la seva filla Maria Magdalena es casaria amb el baró de Santa Pau Berenguer d'Oms (m. 1656).

70. Ff. 17v-19. Dionísia de Carcassona era filla de Jeroni de Carcassona, senyor d'Almenar, i es casà amb Lluís Icard el 1550. El matrimoni tingué sis fills, un d'ells jesuïta. Fins al 1584, aproximadament, visqué al castell de Torredembarra. A principis del segle XVI passà a residir a Barcelona. Almenar, d'on era senyora, retornà a la jurisdicció reial el 1594, després d'un plet que durà 40 anys. En quedar vídua el 1603, Pujades anotà al seu *Dietari* respecte al seu marit Lluís Icard: «Era hu dels honrats i bons cavallers que hi hagués en tota la terra. Molt ben morigerat, honrat, savi i molt humà». Testà el 1614. Lluís Icard, batlle general de Catalunya (1530-1580) (m. 1603), senyor de Torredembarra, era fill de Cristòfor d'Icard i d'Isabel Agustí i Albanell, que, en enviudar, es casà el 1543 amb el duc de Cardona. Els fills del matrimoni foren: Joan, que succeí el seu pare; Lluís, hospitaler de l'església de Tarragona; Francesc, jesuïta; Anna, casada amb Lluís Sagarriga; Maria, que es casà amb Francesc Aguilar; Francesca, que es casà amb Dalmau de Rocabertí.

d'Agullana,⁷¹ i tres arxivers de l'Arxiu Reial.⁷² Un oficial de la Generalitat, el conegut poeta Pere Ausiàs Marc, de 77 anys (1533 - d. 1611), de la línia dels Marc senyors de Montcortès, que es vanagloriava de ser del llinatge d'Ausiàs Marc.⁷³ Residia aleshores a Barcelona. Era oïdor de la Generalitat el trienni 1593-1596,⁷⁴ i ambaixador dels consellers el gener de 1609.⁷⁵ El 1604, i potser abans, vivia a Bellpuig, on exercia el càrrec d'administrador de les baronies dels Cardona.⁷⁶ El 1580 fou premiat al certamen dedicat a la immortalitat de l'ànima per les composicions catalanes, que se celebrà al monestir de Santa Maria de Jerusalem.⁷⁷

Dos altres testimonis estan lligats al Consell de Cent de Barcelona: el donzell o cavaller Marc Antoni Llentes i de Gàver (c. 1534 - d. 1611)⁷⁸ i l'apotecari i ciutadà de Barcelona Miquel Querol (Barcelona, doc. 1603-1611), d'uns 70 anys.

Queden finalment els testimonis eclesiàstics: un canonge, dos jesuïtes i un sacerdot, que clou la llista de testimonis. Es tracta en primer lloc del canonge de la seu de Barcelona Pere Collantes (Barcelona, 1554 - d. 1611), síndic del capítol de la seu. El 1601 havia participat en les festes de canonització de sant Ramon de Penyafort.⁷⁹ Segueixen dos jesuïtes. Un d'ells era Joan Ferrer

71. Jaume d'Agullana i de Miquel (c. 1545-1617). Era doctor en dret, comissari del Sant Ofici, ardiaca major de Girona. Fundà la rica sagristia d'Agullana de la seu de Girona i promogué en aquesta ciutat el col·legi de la Companyia de Jesús. Conegué Francesc de Borja els anys 1566-1569 a Roma, a casa del comanador major de Castella Lluís de Requesens, quan era ambaixador del rei Felip II prop del papa Pius V. Francesc de Borja visitava sovint la muller del comanador, Jerònima d'Hostalric (filla del mestre racional de Catalunya Francesc Gralla i de Guiomar d'Hostalric), «y deyan que cada volta que la visitava feya allí una pràctica espiritual».

72. El primer, el controvertit Gabriel Olzina (1534 - d. 1611), cavaller de Barcelona, notari públic i escrivà de manament, de 77 anys, que havia substituït l'arxiver i historiador Antoni Viladamor en la direcció de l'arxiu de 1572 a 1584, i de nou el 1593-1594. El succeí aleshores Miquel Antoni Amat (1551/1552 - c. 1619), també testimoni, que dirigí l'arxiu entre els anys 1594 i 1615. Tenia uns 50 anys quan testificà. També testificà Jeroni Vàssia, de Ripoll, escrivà de l'Arxiu Reial al servei de Miquel Joan Amat, segurament parent del jesuïta Gabriel Vàssia, també de Ripoll, mort el 1697. Era jove, tenia només 28 anys. La seva és la més llarga de les respostes, amb diversos exemples concrets extrets de l'arxiu, que testificaven el nomenament i actuació del lloctinent.

73. Ff. 16-17v. Pere Ausiàs Marc era fill del donzell Gabriel Ausiàs de Marc, domiciliat a Barcelona i a Esparreguera (m. 1568), i de Joana d'Oluja. Donzell, senyor de Montcortès, de Canós, de Clariana i de Goda. Jurista, polític i poeta, casat (1559) amb Jerònima d'Alta-riba. El 1578 era veí de Cervera. Es presentà als certàmens poètics de Barcelona de 1580 i 1601. Pèrit en molins, el 1584 fou consultat com a tal pels consellers de Barcelona. Per l'inventari fet el 1622 dels béns al castell de Montcortès coneixem alguns llibres interessants de la biblioteca familiar, com una *Historia del rey don Juan el segundo*, clàssics (Ciceró, Ovidi, Terenci, Suetoni), Egidi Romà, els *Proverbis* de Ramon Llull, un Eiximenis, la *Destrucció de Troia* de Guiu de Columnis, els *Triumphs* de Petrarca, el *Cortigiano* de Castiglione, que denoten el que s'espera d'uns gustos adients a la noblesa cortesana renaixentista bastant posats al dia. El seu fill Baltasar Ausiàs, també poeta (m. 1622), casat amb Anna Maria de Moixó, fou el darrer representant del llinatge Marc al castell de Montcortès.

74. ACA, Dietari 23. Eulàlia DURAN (dir.); Maria TOLDRÀ (coord.) *et alii*, *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, 4 vols., Barcelona, 1998-2008, III, p. 286.

75. *Ibidem*, p. 299. Fou ambaixador junt amb Lluís Salavardenya.

76. En temps del duc de Sessa Antoni F. de Cardona (m. 1606), nét del virrei de Nàpols i fill de Ferran de Cardona, duc de Somma. Agustí DURAN i SANPERE, «Els Ausiàs March de Montcortès», *Estudis Romànics*, XI (1967), pp. 145-160; R. ARCHER, «L'altre Ausiàs March», *Catalan Review*, 5 (1991), pp. 23-34. Féu portar d'Itàlia a Bellpuig el sepulcre del seu avi Ramon de Cardona, virrei de Nàpols.

77. Albert ROSSICH, «Els certàmens de la Gaia Ciència als Jocs Florals», dins Sadurní MARTÍ (coord.), *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Girona 2003*, I, Barcelona, 2006, pp. 88-89.

78. Ff. 13v-15v. Marc Antoni Llentes consta com a senyor i baró del castell i termes de Fraumir (sic) i castlà de Sant Martí de la Corriu a la vegueria de Berga. L'historiador coetani Jeroni Pujades el qualifica de cavaller.

79. Ff. 21v-22. El 1602, Pere Collantes fou elegit en una terna pel trentenari per negociar amb el rei qüestions importants com el nomenament de conseller sisè, el títol per als consellers de marquesos de Flix i sobre uns capítols de les *Constitucions de Catalunya*.

(Trempe, 1548 - Barcelona, 1636), de 55 anys. Ingressà a la Companyia el 1574. El 1611 era rector del col·legi de Betlem de Barcelona. Fou censor del Sant Ofici i rector dels col·legis d'Urgell i de Barcelona. Passaria a Sardenya (1617-1623) com a confessor del virrei comte d'Erill. Autor de diversos escrits.⁸⁰ L'altre jesuïta testimoni fou Llorenç de Santjoan, sacerdot del col·legi de Betlem, d'uns 65 anys. Visqué durant tretze anys al col·legi de Gandia.

Clou les declaracions de testimonis una altra personalitat prou coneguda, l'erudit donzell i sacerdot Jaume Ramon Vila (Barcelona, 1570-1638), que tenia aleshores uns 40 anys. Havia estat administrador eclesiàstic de l'Hospital de la Misericòrdia de Barcelona (1597-1600).⁸¹ Autor, entre altres obres, d'un *Dietari* del 1596 al 1601, d'un extens tractat en català, *Tractat d'armoria* del principat de Catalunya en quatre volums, en els quals havia començat a treballar el 1602, i impulsor de la còpia de diversos manuscrits historiogràfics.⁸² Deixà la seva biblioteca al monestir de Sant Jeroni de la Murtra.⁸³ Les sovintejades anotacions marginals a les seves obres demostren que era d'un exaltat patriotisme, amb un fort sentiment anticastellà, i un partidari radical del comte Jaume d'Urgell al compromís de Casp. El 1603, l'historiador Francesc Diago deia d'ell que era «hombre grandemente aficionado a historia, y diligente en escribir y notar los successos destes tiempos y en recoger papeles auténticos de los passados, por lo qual es digno de mucha alabanza». En un manuscrit del monestir hi ha constància de les visites que hi feia i diu d'ell que «era molt patricio y fill de sa pàtria, enemich mortal de castellans y de sa supèrbia y arrogancia. Era molt llegit en matèria d'humanitat. No eixia llibre de història que ell no l'agués, costàs que costàs, y tots los llegia, y notava lo dia y any que·l començava y acabava de llegir-los».

Les respostes dels testimonis

Fixem-nos ara en les aportacions dels testimonis. En general, la redacció del qüestionari conduïa aquests cap a un cert tipus de resposta hagiogràfica. Entre altres raons perquè cap d'ells havia conegut bé el futur beat, perquè o eren molt petits o encara no havien nascut. De fet, la informació procedia per regla general d'oïdes dels familiars o d'altres o de la lectura de la biografia del P. Ribadeneyra, *Vida del padre Francisco de Borja* (1594), ja esmentada. Tot i que el qüestionari de Pere Gil era més aviat moderat, la imatge que alguns dels testimonis donen del futur beat respon ja als cànons del Barroc.

80. Ff. 25v-27v. Com també un *Memorial de algunos tratados espirituales* (Barcelona, 1581) i una obra amb pseudònim: *Tratado de las comedias en que se declara si son lícitas, y si hablando con todo rigor ser pecado mortal el presentarlas* (Barcelona, 1618) i alguns manuscrits (*Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, 3 vols., Barcelona, 1998-2001, I, s. v.). Remet al «llibre de la vida de don Francisco».

81. Ff. 35v-44v. Sobre Jaume Ramon Vila, J. M. ROCA, «Més dades biogràfiques d'en Jaume Ramon Vila», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XIII (1927), pp. 175-177; Mar BATLLE, *Patriotisme i modernitat a La fi del comte d'Urgell*, Barcelona, 1999; BNF, mss. esp. 111-112. Les còpies que gestionà es conserven en diverses biblioteques i arxius (AHCB, Arxiu Capitular de Barcelona, BC, BUB) i són descrites dins DURAN; TOLDRÀ, *Repertori...*

82. Entre els quals la *Crònica dels cavallers catalans* de Francesc Tarafa (1603), els *Diàlogos* d'Antoni Agustí, la *Crònica* de Jaume I (1619) i l'anomenada *Fi del comte d'Urgell*. Fou autor igualment d'una vida del canonge barceloní Pere Font (1614).

83. Citat per BATLLE, *Patriotisme i modernitat...*, p. 113. El manuscrit és extractat per ROCA, «Més dades biogràfiques...». Actualment és a ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 2484.

Sobre l'exercici del càrrec de lloctinent general de Catalunya i Comtats,⁸⁴ i el seu nomenament, l'oficial de l'Arxiu Reial Jeroni Vàssia confirma que ha vist el nomenament i juraments del virrei i en dóna la signatura arxivística. Aporta diversos exemples d'administració de justícia a particulars, en especial de Ripoll, els anys 1540, així com provisions alimentàries a causa de la guerra amb França. Les referències arxivístiques són sempre precises.⁸⁵

Sobre la construcció de la muralla de mar,⁸⁶ destaca la de Miquel Querol:

el mateix virrey anava mirant la obra y si trobava alguns treballadors que estaven mirant aquella los deye què feyen mirant, destorbant los que treballavan, y que ells fessen lo mateix de treballar, y si no volien los feya anar de allí.⁸⁷

Efectivament, les obres avançaren ràpidament davant l'increment del perill turc al Mediterrani, la pressió de l'emperador i l'obstinació del lloctinent. L'arxiver Miquel Joan Amat aporta un altre punt de vista en considerar que la muralla era «una obra per defensa i embelliment de aquesta ciutat de tan gran importància com se pot desitjar en una ciutat tant populosa y tant freqüentada per ser port de mar».⁸⁸ És curiós el concepte d'«embelliment», possiblement perquè responia al prototipus de ciutat ideal i perquè la muralla de mar rematada per un terraplè es convertí en un passeig aristocràtic amb vista al mar.

Dues curtes al·lusions, però significatives, sobre la recent inauguració del nou edifici de la Universitat o Estudi general al cap de la Rambla el 1536.⁸⁹ El sacerdot Jaume Ramon Vila diu que «assentà l'Estudi general i féu que el rector i catedràtics fossin persones de lletres y virtud aprovades»;⁹⁰ en el mateix sentit, el mercader Montserrat Palomeres exposa que «se posà en bon ordre lo estudi y universitat».⁹¹ Impulsà la devoció per sant Tomàs d'Aquino i això fou l'origen de l'Acadèmia de sant Tomàs de Barcelona, relacionada amb la Universitat, erigida el 1584 i aprovada el 1617.⁹²

Respecte a la persistent lluita contra bandolers i bandositats,⁹³ el jesuïta Llorenç de Santjoan constata l'actitud més aviat dura i intransigent del virrei:

que en persona ysqué alguna vegada a perseguir los lladres de camins y que deya que may havia gustat de ninguna cosa tant com de anar tras dels bandolés per vèurer que era tanta glòria de Déu y bé de la terra, y sententià molts d'ells a mort. Y dient-li una persona grave que'l tindrien per cruel, respongué christianament que ans bé lo havían de tenir per benigne y misericordiós perquè de semblants justícias exiria la quietud de la terra y no hauria a qui castigar.⁹⁴

És remarcada la intervenció pacificadora del virrei⁹⁵ en els plets entre la noblesa. Jaume Ramon Vila fa referència als plets per la possessió del vescomtat de Cabrera i de Bas entre el vescomte

84. GIL, *Qüestionari*, punts 1 i 2.

85. Ff. 32-35v.

86. GIL, *Qüestionari*, punt 3.

87. F. 15.

88. F. 25.

89. GIL, *Qüestionari*, punt 5.

90. F. 30.

91. F. 11.

92. AHCB, Documentació personal de Marià Aguiló, capsa II.

93. GIL, *Qüestionari*, punt 6.

94. F. 28.

95. GIL, *Qüestionari*, punt 8.

de Rocabertí (*don* Onofre Martí de Rocabertí), el comte de Mòdica (Lluís Enríquez de Cabrera) i Anna Enríquez de Cabrera, muller seva i vescomtessa de Cabrera i de Bas.⁹⁶

Socialment, el virrei mantingué una vida més aviat austera, segons els testimonis. El canonge Pere Collantes afirma⁹⁷ «que quant fonch virrey de Cathalunya era de molt penitent vida, y molt modesto en son vestir y que als criats de sa casa feya vestir ab molta modèstia».⁹⁸ Segons Joan Ferrer, S. J.:

vestia molt llanament y que portave en secret sobre son cos cosas de penitència com són selicis y prenia disciplinas y que dejunave molt, y en particular dejunà en Barcelona per espay de un any, menjant de ordinari una escudella de erbas y bevent una tassa sola. Con lo qual enflequí tant que un gipó que havia un any que no se l'havia posat, après li vingué ample un palm, essent-li abans molt just y a medida de son cors.⁹⁹

Aquest és un dels pocs detalls que tenim de l'aspecte físic de Francesc de Borja. Tot i el relleu de la seva família i del càrrec que exercia, no coneixem d'ell cap retrat pintat coetani. Sabem que en realitat era corpulent i molt gras, tot i que les representacions posteriors, que arrenquen de la màscara mortuòria, el presentin prim i amb aurèola mística.

Portava una vida més aviat retirada, però el càrrec li comportava alguna excepció. Per exemple el maig de 1541, en ocasió de la celebració d'unes justes reials al Born durant les quals, i per qüestions de protocol, hi hagué un enfrontament amb el vell duc de Cardona, recolzat pels seus poderosos parents, perquè pretenia veure-les sota de dosser, prerrogativa prohibida en presència del virrei. L'enfrontament derivà en greus altercats i amenaces. El propi virrei ho explicava en carta al rei el 3 de maig de 1541: «Y como el dicho duque [*de Cardona*] sea tan viejo, quise tener respecto a remediar esto antes por vía de amistad y con buenas palabras que por otra vía [...], queriendo yo llevar este negocio más con templanza que con rigor».¹⁰⁰ Aleshores el comte de Mòdica anà a casa del virrei,

a dezirme que por qué no dexava justar, y qué se me dava a mi de los doceles. Yo respondí que muy poco si no fuese por la preeminencia real, que de otra manera yo holgaría de ver la justa. Respondiome que mirase bien lo que mandava, porque sería peor no obedecello. A esto lo dixé, que al tal que hiziese le castigaría conforme a la justicia. Respondiome que alguno podría salir que quizá yo no le castigaría.

I marxà a trobar el duc i l'almirall per pressionar el mantenidor, però aquest no cedí. Envien aleshores les duquesses de Cardona i de Somma a intercedir prop del virrei i aquest proposà que celebressin les justes el dia següent, perquè ell no hi podria assistir. Se celebraren, però acabaren a ganivetades. El virrei féu arrestar el comte a casa seva. Aquest es resistí «y en lugar de mostrar arrepentimiento de lo pasado, mostró mucha más furia, diciendo palabradas».¹⁰¹

Malgrat aquest clima, el virrei celebrà tanmateix, al vespre, un sarau a casa seva amb totes les dames. El propi virrei féu de porter per no deixar entrar cap cavaller. Es presentà aleshores el comte de Mòdica per assistir al sarau, però el virrei li tancà amablement la porta:

96. És l'únic testimoni que en parla. F. 36v.

97. GIL, *Qüestionari*, punt 12.

98. F. 2v.

99. F. 26v.

100. *Colección de documentos inéditos para la Historia de España*, 51, p. 566.

101. *Ibidem*. La carta és del 21 de maig de 1542.

De lo qual lo dit cavaller se indignà y digué que «en la casa del rey no y havia porta tancada per a ell, menos la havia de haver en casa de son ministre». Y leshores, vehent assò, lo dit virrey alçà la antipuerta i digué: «Entre V. S. que no es voluntat de Dios ni del emperador que V. S. se pierda agora». En lo qual mostrà la gran christianidad, humilitat y prudència de què estave dotat.¹⁰²

És curiós que el comte de Mòdica, que era castellà, s'expressés en català i el virrei, en canvi, en castellà.

Tanmateix, els temes que més interessaven eren els que podien afavorir més directament la causa de la beatificació. Per això el qüestionari insisteix en l'esperit devot i un amor especial per l'eucaristia. Respecte a les hores destinades a l'oració hi ha discrepàncies, possiblement degut al seu sistema de divisió per hores dels temes a meditar, en una mena d'oració contínua.¹⁰³

Ramon d'Oms declara que ha sentit dir que el marquès, «essent virrey, estava sis hores en oració y en aquell temps contemplà las penas de l'infern que-s donava als mals y damnats».¹⁰⁴

Llorenç de Santjoan, per la seva banda, assegurava que Francesc de Borja, quan era virrei, dedicava cinc hores a l'oració abans d'anar a l'Audiència.¹⁰⁵

Pere Ausiàs Marc insistia en la seva vida d'oració augmentant, això sí, les hores fins a catorze: «Visqué ab molta santidad, tant que tenia *catorze hores de oració mental* entre die y nit, y-s posave pedres dins de les sabates, perquè li donasen pena en lo caminar». Li ho ha explicat el doctor Peralta, professor de retòrica a l'Estudi valencià, «home docte y molt curiós».¹⁰⁶

I Pere Ausiàs Marc recorda un curiós episodi esdevingut al monestir de Natzaret de Barcelona que li havia explicat l'escolà. Aquest, en anar a tancar l'església,

havia trovat allí un Pobre ajonellat davant un crucifixi gran que està en dita iglésia, en una capelleta entrant a mà esquerra. Y dient dit escolà a dit Pobre que abreviàs de fer la oració, per quant ell volia tancar la iglésia, lo dit Pobre li respongué que ell estava contemplant aquell crucifixi y que no havia vist nengú que semblàs tant a nostre Senyor quant estava crucificat en la creu com aquell que ell estava contemplant, y lo de Balaguer y un altre que no li recorda a ell testimoni quin digué. Y dient dit scolà y replicant a dit Pobre que acabàs perquè ell havia de tancar, lo Pobre li desaparegué. Y se recorda dit testimoni que dos o tres dies après vingué la exma. marquesa de Lombay, muller de dit don Francisco de Borja, ab moltes dames a visitar lo sobredit crucifixi. Lo que era grandíssim senyal de la gran devoció de dit marquès de Llombay y de tota sa casa.¹⁰⁷

També informa, de segona mà, sobre la relació del virrei amb fra Tejada, que hauria profetitzat la mort de la futura duquessa i l'entrada en religió de Francesc de Borja:

102. Ff. 26-26v. Segons descripció dels testimonis jesuïtes Joan Ferrer i Llorenç de Santjoan. En la carta de Francesc de Borja a l'emperador del 21 de maig de 1542, citada a la nota anterior, no concretava el lloc del sarau, però sí anomenava el comte de Mòdica.

103. Manuel RUIZ JURADO, S. J., *San Francisco de Borja, Diario espiritual (1564-1570)*, Bilbao: Ediciones Mensajero; Santander: Editorial Sal Terrae, 1997, pp. 21-32; Francesc DE BORJA I D'ARAGÓ, *Diari*, traducció de Joan Iborra, València: Tres i Quatre; Institut Internacional d'Estudis Borgians, 2010 (Biblioteca Borja Minor, 4).

104. F. 20v.

105. F. 28v.

106. F. 17. Podria referir-se a Joan Baptista Queralt de Peralta, valencià, professor de retòrica, expert en jurisprudència i doctor en teologia. Estigué a la cort reial a Valladolid i fou nomenat catedràtic de retòrica (Vicent XIMENO, *Escritores del reyno de Valencia*, I, València, 1747, p. 259).

107. Ff. 16v-17. Santa Maria de Natzaret era un priorat de Barcelona situat prop del portal de Sant Antoni, depenent de Poblet, fundat el 1311; desaparegué el 1660. Posteriorment, l'espai fou ocupat per les monges de Valldonzella (1674-1909).

Y també se recorde haver hoyt dir que un pare de l'orde de sant Francesh nomenat fra Taxeda, persona tenguda y reputada per molt sancta,¹⁰⁸ lo qual privava molt ab lo rey don Phelip senyor nostre y ab la reyna sa muller que sia en cel. Dit pare Texeda li digué y profetizà a dit don Francisco de Borja que la duquesa sa muller havia de morir antes que ell, y que ell, dit marquès de Llombay, havia de ésser sacerdot. Y fonch de aquesta manera, que morí la duquesa y ell prengué lo hàbit dels pares de la Companyia de Jesús y fonch sacerdot y religiós de la Companyia.¹⁰⁹

És una imatge nova del poeta.

Pere Gil afegí al seu qüestionari l'estada posterior de Francesc de Borja a Barcelona el 1571, poc abans de morir, quan era general de la Companyia, com un contrast entre l'esplendor de l'època de virrei i la humilitat posterior.¹¹⁰

A aquesta etapa respon el testimoni del mercader Montserrat Palomeres, que recorda que Francesc de Borja digué missa al col·legi de Betlem amb assistència de dos fills, el duc de Gandia Carles i el majordom de l'emperadriu Joan de Borja. Destaca que anava vestit humilment i que el dia següent al matí el veié com escombrava el pati del col·legi amb altres religiosos.¹¹¹

L'arxiver Gabriel Olzina testificà que durant l'estada de Francesc de Borja a Barcelona el 1571,

se trobà en la present ciutat de Barcelona, per los carrers de la qual anà a peu, descalç per tots aquells que, sent virrey, havia passejats a cavall i ab pompa. Lo que fou acte de grandíssima humilitat y sanctedat.¹¹²

Pere Collantes recorda igualment que

ell testimoni lo veu anar ab tant pobre vestit y remendat, com qualsevol altre pare comú de dita Companyia.¹¹³

La resposta de Jaume Ramon Vila

Un cas a part és la resposta del sacerdot, historiador i bibliòfil Jaume Ramon Vila,¹¹⁴ que basà el testimoniatge en bibliografia, en especial els autors de les vides de sants publicades al final del segle XVI que tingueren alguna relació amb Francesc de Borja o el citaren: Francisco Ribera,¹¹⁵ fra Diego

108. Fra Juan de Tejada (m. 1550), franciscà, místic i visionari que també profetitzà que Francesc de Borja seria el pastor angèlic de la tradició joaquimita. Amic i familiar a Barcelona del marquès de Llombai, aquest se l'endugué a Gandia el 1543 en esdevenir duc. Ignasi de Loiola dirigí a Francesc de Borja una severa instrucció sobre el tema de les profecies el 1549. El 1550, Francesc de Borja l'envià a la cort a Valladolid, on morí (Alain MILHOU, «El mesianismo joaquimita del círculo jesuita de Francisco de Borja (1548-1550)», dins *Storia e figure dell'Apocalisse fra '500 e '600. Atti del 4º Congresso internazionale di studi giochiniti. San Giovanni in Fiore, 14-17 settembre 1994*, Roma, 1996, pp. 203-223, on fa una anàlisi del ms. 5874 de la BNE).

109. F. 17.

110. GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática...*

111. F. 12v.

112. F. 20.

113. F. 21v. Maria Manrique de Lara era filla de Joana de Cardona i neboda del duc Ferran de Cardona. Morí el 1580. El seu pare era el duc de Nájera Antonio Manrique de Lara. Havia estat cambraera de l'emperadriu. Donà els seus béns al col·legi de Betlem de la Companyia de Jesús.

114. F. 39v. Vegeu més amunt, en parlar dels testimonis.

115. FRANCISCO RIBERA, *La vida de la madre Teresa de Jesús*, [Salamanca, 1590], llibre 1, cap. 10.

de Yepes, bisbe de Tarassona,¹¹⁶ fra Luis de Granada,¹¹⁷ fra Vicent Justinià Antist, fra Jaume Rebullosa¹¹⁸ i Diego Murillo.¹¹⁹ Sobre la renúncia al ducat de Gandia per part de Francesc de Borja, remet als jesuïtes Jeroni Plati, Alonso de Villegas, Pedro Mascó i Thomas Basilius Engubinus.¹²⁰

Recorre després a les grans històries dels papes, en primer lloc Gonzalo de Illescas:

valió mucho la intercesión del padre Francisco para con el pontífice Paulo, porque teniendo el respecto a que aquel sancto varón descendía de la ilustríssima generaci3n de los pontífices Calixto tercero y Alexandre sexto, concedió a la Companyía muchas gracias particulares.¹²¹

Passa finalment a resseguir la bibliografia del propi Francesc de Borja a partir del *Catalogus scriptorum S. I.* de Pedro de Ribadeneyra¹²² i d'Andreu Scottus, S. J., que hi afegeix dos altres llibres.¹²³ Al seu torn, Jaume Ramon Vila aporta l'edici3n valenciana de 1550 d'unes lletanies seves sobre la *Summa* de Tomàs d'Aquino i puntualitza:

Ab lo sol testimoni de tant sanct e docte y treballat llibre se pot col·legir la doctrina y sperit de l'autor d'ell.¹²⁴

Cal destacar que Vila no se cenyí a l'època barcelonina del beat, sinó que utilitzà sobretot bibliografia general que afectava principalment l'etapa jesuítica de Francesc de Borja.

Podríem afirmar que els testimonis del procés de beatificaci3n insisteixen en la seva pietat, sobretot en el sagrament de l'eucaristia, potser per influència del seu confessor el dominic reformista Joan Micó,¹²⁵ les mortificacions, hores d'oraci3n, dejunis, humilitat, sobretot quan passà per Barcelona el 1571. Pel que fa als dejunis, pot ser que en un primer moment fossin per prescripci3n mèdica degut a la seva corpulència. Nieremberg és ben gràfic sobre les conseqüències del dejuni:

116. Fra Diego DE YEPES, *Vida de la madre Teresa*, [Madrid, 1599 o 1606], pròleg al llibre II i llibre I, cap. 11.

117. Fra Luis DE GRANADA, *Vida del P. maestro Juan de Ávila*, segona part, cap. 4.

118. Jaume Rebullosa (c. 1560-1621), sermó en les festes de beatificaci3n d'Ignasi de Loiola (20 desembre de 1609).

119. Diego Murillo (1555-1616).

120. Jeroni PLATI, S. J., *De bono statu religiosi*, cap. 26. Alonso de VILLEGAS (1534-1615), *Flos sanctorum y historia general en que se escribe la vida de la Virgen Sacratísima [...] y de los santos antiguos*, 1580; *Vida del B. Ignasi*; Thomas Basilius ENGUBINUS, *De signis Ecclesiae*.

121. Gonzalo DE ILLESCAS (1565-1633), *Historia pontifical*, Salamanca, 1569, sobre la vida de Pau III. Fou inclosa a l'Índex. Amb tot fou ampliada el 1583 i el 1590. Cita igualment la continuaci3n de l'obra d'Illescas fins al 1605, a cura de Luis de Bavía, que tracta de la mort de Francesc de Borja a Roma. Dóna notícia del bisbe de Loreto Rutilio BONSONIO, *De anno sancti jubilei*, que afirma que F. de Borja veié dimonis; del doctor Bartomeu VALLVERDE, *De Purgatorio*, dedicat al fill de Francesc de Borja, Joan de Borja, i un llibre sobre Francesc de Borja, amb aprovaci3n de fra Hernando del Castillo.

122. Segons Jaume Ramon Vila, Ribadeneyra, al *Catalogus scriptorum S. I.*, cita els llibres escrits per Francesc de Borja: *Sermo de verbis illis «Cum apropinquarent Jesus»; Opere Christiani Speculum; Collyrium spirituale ad sacram comunionem; Exercitatio spiritualis ad sui cuiusque cognitionem; Tractatus de cantico trium puerorum in lecciones in Trenos; Hyeremiae meditationes in Evangelia quae per annum legunt; Tractatus de ratione concionandi*.

123. *Meditaciones de morte Christi salvatoris* i *Hores diurnes ac nocturnes* i un altre *De perfectionibus animae Christi*, f. 42v.

124. *Precipue ac maxime necessarie divi Tome Aquinatis materia in litaniarum rationem* (citat per GALLARDO, 1432, i J. E. SERRANO MORALES, *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia*, I, València, 1899, p. 292).

125. Joan Micó (1489-1555), dominic valencià, provincial de l'orde. Fundà el convent dominicà de Llombai junt amb Lluís Bertran, Francesc de Borja i la seva muller Leonor de Castro. El 1585 s'inicià un procés de beatificaci3n.

de gordo y corpulento vino a enflaquecerse tan estrañamente que, deshechas las carnes, quedó el cuero embalsamado y todo arrugado.¹²⁶

Però també hi tingué a veure, segurament, el llec franciscà Juan de Tejada, inclinat a l'asceti i a la mística espiritualista. I cal tenir en compte la influència a Barcelona de dos joves jesuïtes, Antonio Araoz i Pierre Favre (1542). Per tant, fins que no es decidí a entrar a la Companyia de Jesús, més aviat estigué en contacte, indistintament, amb els corrents espirituals més importants del moment.

Pere Gil transmet encara una imatge renaixentista de Francesc de Borja, la d'un príncep cristià. L'extensa bibliografia que aporta dades sobre Francesc de Borja citada per Jaume Ramon Vila ja respira un altre aire, amb major sintonia amb el seu temps: insisteix especialment en l'aspecte espiritual i interpreta tots els actes de manera hagiogràfica. Situa Francesc de Borja entre els sants místics castellans i catalans, i d'aquesta manera conforma la vida de Francesc de Borja des de l'òptica barroca, no ja com un home cortesà del Renaixement. L'ha convertit, indirectament, en un sant barroc. I podríem dir que, en general, els testimonis també respiren l'aire barroc del seu temps.

De fet s'havia produït un canvi semàntic: les característiques del cortesà havien estat interpretades com a virtuts cristianes. L'ambient posttridentí hi ajudà. I els eclesiàstics que intervingueren en els processos també. Al començament del segle XVII, Francesc de Borja era recordat, conscientment o inconscientment, com un sant del Barroc, d'una rigorosa pietat, amant de la penitència, que encarnava una mística lligada al dolor i a la mort. I és la imatge que en certa manera encara perdura.

Octubre 2010

---

126. Juan Eusebio NIEREMBERG, *Hechos políticos y religiosos del que fue duque Quarto de Gandia*, I, Barcelona, 1882, pp. 79-82, dedicats al cardenal Gaspar de Borja i Velasco i aprovats el 1642.

